

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Ignaz Goldziher'in Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine Yönelik İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım

A Critical Approach to Ignaz Goldziher's Claims on Ahmad b. Hanbal's al-Musnad

Ahmet Emin SEYHAN

ORCID: 0000-0002-5740-487X | E-Posta: ahmeteminseyhan@gmail.com

Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/ Hadis Anabilim Dalı
Assoc. Prof., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Theology/ Department of Hadith
Afyonkarahisar, Türkiye
ROR ID: 03a1crh56

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Seyhan, Ahmet Emin. "Ignaz Goldziher'in Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine Yönelik İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Haziran 2024), 88-116. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1415433>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	05. 01. 2024
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	21. 02. 2024
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2024
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suiifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Batı'daki İslâm araştırmalarının kurucusu ve Batı İslâm araştırmacıları arasında "yeni İslâmiyatçılar'ın mânevî babası" kabul edilen Ignaz Goldziher çalışmalarıyla pek çok oryantalisti derinden etkilemiştir. Batı'da ve Doğu'da kendisine son derece önem atfedilen Goldziher'in zengin kaynakçalara dayalı yazdığı kitap ve makaleleri üzerinde yapılan ilmî değerlendirmeler, onun pek çok yerde duygularına yenik düştüğünü, zihninde kurguladıklarını kaynaklara zorla doğrulatmaya çalıştığını, aksiyomuna uygun malzemeyi seçerek aldığını, çok kolay genellemeler yaptığını, tarihî malzemede tezini destekleyecek rivayetler bulamadığı zaman indî yorumlara başvurduğunu, gerçekleri çarpıttığını ve mesnetsiz ve çok yanlış sonuçlara ulaştığını göstermektedir. Ayrıca yapılan bu ilmî analizler, Goldziher'in kendi görüşleriyle çelişen kanıtları görmezden geldiğini, bir yerde reddettiğini diğer yerde ispatlamaya çalıştığını, amacına uygun bir bilgiyi gayr-i muteber kaynaktan da olsa alıp kullandığını, kafasındaki fikre ters düşen delillere itibar etmediğini ve kendi teziyle çelişen Müslüman âlimlerin görüşlerine kıymet atfetmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tüm bu müşterek tespitler, Goldziher'in ilmî tarafsızlığını kaybettiğine ve bilimsel araştırma yöntemlerini terk ettiğine delâlet etmektedir. Bu makalenin yazılma sebebi, Goldziher'in 1896 yılında yayınlanan "Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswesens bei den Muhammadanern (Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller)" adlı makalesindeki Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine yönelik ithamlarını değerlendirmektir. Araştırmalarımız neticesinde daha önce Goldziher'in söz konusu makalesinde ileri sürdüğü iddialara eleştirel yaklaşan başka bir çalışmanın olmadığı görülmüş, hem bu boşluğu doldurmak hem de mezkûr şarkiyatçının doğru tanıtılmasına katkı sunmak amacıyla makale kaleme alınmıştır. Araştırma, Goldziher'in *el-Müsned*'e yönelik ithamlarını tahlil etmekle sınırlandırılmıştır. Çalışmada veri toplama ve analiz yöntemi kullanılmış, adı geçen oryantalistle alakalı yapılan muhtelif araştırmalardan da faydalanılmıştır. Makalenin sonunda Goldziher'in İbn Hanbel'in ehl-i hadîsten olması sebebiyle senedi problemlili pek çok hadisi eserine aldığını ve *el-Müsned*'deki rivayetlerin senedlerinde çok sayıda kussâsın (dinî hikâye anlatıcıları) olduğunu söyleyerek *el-Müsned*'i değersizleştirmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde oğlu Abdullah'ın uyarısına rağmen İbn Hanbel'in kezzâb bir ravinin durumunu yumuşatmaya çalıştığı, Buhârî ve Müslim'in *el-Müsned*'deki hadisleri özensizlik keyfiyetinden kurtarmak için kendi kitaplarını yazdıkları, bu hâlin o zamanlar bile hadislerin otantikliğine güven durumunun çok kötü olduğunu gösterdiğini iddia ederek *el-Müsned*'i itibarsızlaştırmaya çalıştığı görülmüştür. Goldziher'in *el-Müsned*'de insanları ibadete teşvik için hadis uyduranların rivayetlerinin, kişi, yer ve olay ismi verilerek nakledilen fiten hadislerinin, Emevîlerle Abbasîleri öven uydurma hadislerin çok fazla olduğunu ileri sürerek *el-Müsned*'i atık materyallerden oluşan büyük bir moloz yığınına benzettiği, eğer bu zor engel aşılabılırsa bazı değerli bilgi kırıntılarına ulaşabileceğini belirterek *el-Müsned*'in itibarını sarsmaya çalıştığı sonucuna varılmıştır. Goldziher'in Abdullah b. Ahmed'in hadislerin yazılmasını tavsiye eden rivayetlerden sonra yaptığı açıklamayı "*el-Müsned*'deki hadislerin yazımını yasaklayan rivayetlere karşı denge unsuru oluşturmak" ve "*Müsned* türü derleme eserlerin varlık sebeplerini meşrulaştırmak" şeklinde yorumlamasının hem niyet okuyuculuğu olduğu hem de varsayımlarını kesin doğrular gibi sunma düşüncesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Özetle, Goldziher'in İbn Hanbel'in *el-Müsned*'ine yaklaşımının müspet olmadığı, bu temel hadis kaynağı hakkında kafalarda şüphe uyandırmaya çalıştığı ve hadislere karşı aşırı şüpheli tavrını bu makalesinde de sürdürdüğü neticesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ignaz Goldziher, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Oryantalizm.

Abstract

Ignaz Goldziher, the founder of Islamic studies in the West and considered "the spiritual father of the new Islamologists" among Western Islamic scholars, deeply influenced many orientalist with his studies. The scholarly evaluations of Goldziher's books and articles based on rich sources, to which he is highly regarded in both the West and the East, show that he was overcome by his emotions in many places, that he reached baseless and wrong conclusions, that he tried to force the sources to confirm what he had constructed in his mind, that he selected the material suitable for his axiom, that he generalized too easily, that when he could not find narrations in the historical material to support his thesis, he resorted to intellectual interpretations and distorted the facts. These scholarly analyses reveal that Goldziher ignores evidence that contradicts his own view, tries to prove what he rejects in one place, takes and uses information that suits his purpose even if it is from unreliable sources, disregards evidence that contradicts his opinion, and does not value the opinions of Muslim scholars who contradict his thesis. Therefore, all these findings indicate that Goldziher lost his scholarly objectivity and abandoned scientific research methods. The reason for writing this article is to evaluate Goldziher's accusations against Ahmad ibn Hanbal's al-Musnad in his article "Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswesens bei den Muhammadanern (New Materials on the Literature of Narration among Muslims)" published in 1896. As a result of our research, it has been observed that there is no other study that has been critical of Goldziher's allegations in the aforementioned article, and this article has been written in order to fill this gap and to contribute to the correct introduction of the aforementioned orientalist. The article is limited to analyzing Goldziher's accusations against al-Musnad. The method of data collection and analysis was used in the study, and various studies on the aforementioned orientalist were also utilized. At the end of the article, it was determined that Goldziher tried to devalue al-Musnad by saying that Ibn Hanbal included many ḥadīths with problematic isnads because he was a member of Ahl al-Ḥadīth and that the narrations in al-Musnad had many kussās (religious storytellers) in their isnads. Likewise, despite his son Abdullah's warning, Ibn Hanbal tried to soften the situation of a kezzāb narrator and tried to discredit al-Musnad by claiming that Bukhārī and Muslim wrote their own books to save the ḥadīths in al-Musnad from the state of sloppiness and that this showed that even at that time the state of trust in the authenticity of ḥadīths was very bad. Goldziher likened al-Musnad to a large pile of rubble consisting of waste materials by claiming that there were too many narrations of those who fabricated ḥadīths to encourage people to worship, ḥadīths of fitnah that were transmitted by naming people, places, and events, and fabricated ḥadīths praising the Umayyads and Abbasids, and that if this difficult obstacle could be overcome, some valuable pieces of information could be reached, thus undermining the reputation of al-Musnad. It is concluded that Goldziher's interpretation of Abdullah ibn Ahmad's statement after the narrations recommending the writing of ḥadīths as "creating a counterweight to the narrations in al-Musnad that prohibit the writing of ḥadīths" and "legitimizing the reasons for the existence of compilations such as musnad" is both a reading of intentions and a way of presenting his assumptions as absolute truths. In sum, it is concluded that Goldziher's approach to Ibn Hanbal's al-Musnad is not positive, that he aims to raise doubts about this main source of ḥadīth, and that he continues his extreme skeptical attitude towards ḥadīth in this article.

Key Words: Ḥadīth, Ignaz Goldziher, Ahmad ibn Hanbal, al-Musnad, Orientalism.

Giriş

Ignaz Goldziher (1850-1921), hem Batılı hem de bazı Doğulu ilim insanları tarafından İslâm araştırmalarının tartışmasız otoritesi kabul edilen, Cahiliye dönemi, Arap filolojisi, Arap tarihçiliği, Arap edebiyatı, tefsir, hadis ve İslâm mezhepleriyle ilgili çalışmalar yapan bir oryantalisttir.¹ Hâlen onun eserleri müsteşrikler arasında en önemli kaynak olarak kabul edilmektedir. Macar Yahudilerinden olan müellif, mutlak dinin Yahudilik olduğuna inanır,² kendisini bu dinin atanmış temsilcisi olarak görür,³ nabzının atışının Yahudiliğe göre olduğunu ifade eder,⁴ Yahudiliği hayatının ayrılmaz parçası telakki eder,⁵ “samimi katı bir Yahudi” olduğunu söyler,⁶ başarılarını “bir Yahudi’nin başarısı”⁷ şeklinde övünerek anlatır. Genellikle İslâm, Kur’ân, Hz. Muhammed ve hadisler hakkında şüphe uyandıran çalışmalar yapan Goldziher, 1889-1890’da yayınlanan *Muhammedanische Studien (İslâm Kültürü Araştırmaları 1-2)* adlı kitabı başta olmak üzere tüm araştırmalarında aynı iddialarını tekrarlar. Mesela o, Hz. Muhammed’i Medine’de birkaç dindar mürit tarafından kabul gören bir hayalperest,⁸ kavminin peygamberi olmayı başaran siyasî deha,⁹ ayrımcılığı¹⁰ ve ırkçılığı/kabileciliği normal karşılayan,¹¹ şahsına seksen deve kıymetinde mücevher satın alan servet düşkününü biri¹² olarak tanıtır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) semavî kitaplar

¹ Mehmet Said Hatiboğlu, “Goldziher, Ignaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/102; Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 31, 35-40, 56; Ignaz Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Akgün (Ankara: Otto, 2020; Tahsin Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/105, 107; İbrahim Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)*, Muhammed Hamidullah’ın Aziz Hatırasına 2/3 (2002), 118; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 194.

² Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi”, 119.

³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 79.

⁴ İbrahim Hatiboğlu, “Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 156-157; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 79.

⁵ Albert Hourani, *Islam in European Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 37.

⁶ Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/105.

⁷ Aysun Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru* (İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021), 13, 58; Hatiboğlu, “Goldziher, Ignaz”, 14/103.

⁸ Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, çev. Cihad Tunç - Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 1/47; Salih Akdemir, “Müsteşriklerin Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (SAV)’e Yaklaşımları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 189, 197-200, 207.

⁹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/51.

¹⁰ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/125-126.

¹¹ Goldziher, ırkçılığı yasaklayan hadislerin sonradan uydurulup Hz. Muhammed’e nispet edildiğini iddia eder. bk. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/125-126, 162.

¹² Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/515-516.

okuduğunu,¹³ Ehl-i Kitab'ın kutsal kitaplarını referans alarak Kur'ân'ı yazdığını,¹⁴ Kur'ân'da mevcut İncil hikâyeleri¹⁵ diyerek Kur'ân'ı yazarken Ahd-i Cedîd'den alıntılar yaptığını,¹⁶ İncil'den aldığı efsaneleri bozarak Kur'ân'da birleştirdiğini¹⁷ ve Kur'ân'ın şahsî kültürünün bir ürünü olduğunu¹⁸ iddia eder. Goldziher, 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlanan Bosna-Hersek eyaletinin Müslüman okullarında okutulmak üzere yazdığı, liselerde ve öğretmen okullarında düzenli olarak okutulan "Az arab irodalom rövid története" (*Kısa Arap Literatürü Tarihi*) adlı ders kitabında da Muhammed'in kentli bir şair olduğunu ve Kur'ân'ı onun kaleme aldığı iddiasını tekrarlar.¹⁹ Yazar, Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı farklı dinlerden aldığı bilgilerle oluşturduğunu, bunları dağınık, systemsiz ve konu bütünlüğü olmaksızın bir araya getirdiğini²⁰ ve birçok yerini müphem bıraktığını²¹ iddia eder. Müslümanların başından itibaren üzerinde mutabık kaldıkları müşterek bir Kur'ân metninin bulunmadığını,²² tarihte dinî bir grup tarafından vahiy ürünü kabul edilen hiçbir kanonik (muteber) kitabın ilk zamanlarında Kur'ân metni kadar yalpalayan (kaygan) ve güven vermeyen bir görünüm arz etmediğini²³ ileri sürer. Goldziher, Hz. Muhammed'i Allah'ın elçisi değil "dinin kurucusu,"²⁴ İslâm'ı "Mekke'nin yahudileştirilmiş dinî âdetleri"²⁵ ve "dinî kaygılarla girişilmiş bir reform hareketi"²⁶ olarak görür. İslâm terimini onun uydurduğunu iddia eder; İslâm dinine "Muhammedî Din", İslâm araştırmalarına "Muhammedî Araştırmalar" ve Müslümanlara da "Muhammedîler" der.²⁷ Bu bakımdan Goldziher'in iddiaları analiz edilirken böyle bir zihniyete sahip olduğu, İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere yaklaşımının müspet olmadığı dikkate alınmalıdır. Aksi halde

---

¹³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/50.

¹⁴ Ignaz Goldziher, *el- 'Akîde ve'ş-şerîa fi'l-İslâm*, çev. Muhammed Yusuf Musa vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısırî, 1946), 6-8; Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru", *Darulfunun İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 32/2 (2021), 453.

¹⁵ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/255.

¹⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/501-502. Goldziher, bu iddialarını şu makalesinde savunur: Ignaz Goldziher, "Hadis Kültüründe Yer Alan İncil Parçaları", çev. Sami Şahin, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Haziran 2008), 486-491.

¹⁷ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 124.

¹⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/28. Goldziher, *el- 'Akîde ve'ş-şerîa fi'l-İslâm*, 6-8.

¹⁹ Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er - Azmi Yüksel (İstanbul: Vadi Yayınları, 2019), 41.

²⁰ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 101.

²¹ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 124.

²² Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113; Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/108; Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 112, 115.

²³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113; Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/108.

²⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 101, 113; Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/108.

²⁵ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105.

²⁶ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/108.

²⁷ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 71-72, 94; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 55, 271.

onun hakkında yapılan değerlendirmeler eksik ve yanıltıcı olabilir. Goldziher'in hadis külliyyatının en önemli kaynaklarından biri olan İbn Hanbel'in *el-Müsned*'ine de böyle bir zihniyetle yaklaştığı ve analizlerini bu bakış açısının şekillendirdiği hesaba katılmalıdır.

Çalışmamız iki başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Goldziher'in İbn Hanbel'in *el-Müsned*'iyle alakalı yazdığı "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller"²⁸ adlı makalesi özetlenmiş, ikinci başlıkta ise buradaki iddiaları tenkit edilmiştir.

1. Goldziher'in Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine Yaklaşımı

Goldziher, 1896 yılında ZDMG'de (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft) yayımlanan makalesine sahîfeler²⁹ hakkında algı oluşturarak başlar, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren insanların hadis birikimlerini bu sahîfelerde topladıklarını belirtir. Erken dönemlerde kıymetli belgeler olarak görülen böylesi sahîfelerin hadis rivayetinin bir nevi spor gibi işleyişiyle artık çok değersiz metâ hâline geldiğini ve atık kâğıt olarak çarşı pazardan satın alınabildiğini ileri sürer.³⁰ Daha sonra müellif, *el-Müsned* ile ilgili Müslüman biyografi ve menâkıb yazarlarının övgü dolu sözlerine yer verir ve bunları "masal" olarak niteler.³¹ Makalenin başlarında *el-Müsned*'e bakışının olumlu olmadığını hissettiren müellif, İbn Hanbel'in eserine rivayetleri alırken isnadları incelediğini, bazı raviler hakkındaki olumsuz kanaati sebebiyle onların rivayetlerine yer vermediğini, ancak hem mütesâhil hem de ehl-i hadîsten olması nedeniyle uydurma hadislere müsamahayla yaklaştığını, senedi problemlili pek çok hadisin *el-Müsned*'de hiç de az olmadığını kaydeder.³² Müteakiben *el-Müsned*'deki rivayetlerin isnadlarında çok sayıda kussâs olduğunu belirten Goldziher, buna birkaç misal verir ve *el-Müsned*'in güvenilir bir kitap olmadığını ima eder.³³ Daha sonra yazar, İbn Hanbel'in bazı kıssacıların adını zikretmeksizin onlardan gelen rivayetleri kitabına aldığını ifade eder ve örneklerle iddiasını ispatlamaya çalışır. İbn Hanbel'in hadis kritiğinde gevşek olduğunu, oğlu Abdullah'ın (ö. 290/903) uyarısına rağmen kezzâb bir

---

²⁸ Ignaz Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", çev. Hüseyin Akgün, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Akgün (Ankara: Otto, 2020), 44-45. Goldziher'in bu makalesi 1896 yılında ZDMG'nin 465-506. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

²⁹ Sahîfe ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Aydın, "Sahîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/522-523.

³⁰ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 45-46.

³¹ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 46.

³² Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 47.

³³ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 48.

ravinin durumunu yumuşatmaya çalıştığını ileri sürer.³⁴ Goldziher, bazen de Abdullah'ın, babasının rivayetlerini uygun gördüğü ravilerin hadislerini derlemenin redaktörü olarak kitaba ekleme gereği duyduğunu belirtir³⁵ ve *el-Müsned*'in gelişigüzel hazırlanmış bir kitap olduğu intibahını uyandırır. Daha sonra Goldziher, İbn Hanbel'in ölüm döşegindeyken oğlu Abdullah'tan *el-Müsned*'e aldığı bir hadisi isnada yönelik şüpheden dolayı değil, bilakis içeriğin diğer rivayetlerle çeliştiğini düşündüğü için silmesini istediğini,³⁶ ancak babasının talebine rağmen oğlunun bu tür hadisleri *el-Müsned* redaksiyonundan her zaman çıkartmadığını ifade eder³⁷ ve *el-Müsned*'in güvenilirliğine gölge düşürür.

Goldziher, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) İbn Hanbel'den sema'da bulunan iki muhaddis olmalarına rağmen İbn Hanbel gibi en yüksek hadis otoritesinin derlemelerinde sunulan hadis materyallerini özensizlik durumundan kurtarmak için harekete geçtiklerini, ona yeterince güven duymadıkları için olsa gerek kendi kitaplarını yazdıklarını iddia eder.³⁸ O, yaptığı bu analizle *el-Müsned*'in itibarını biraz daha aşındırır. Arkasından böyle büyük âlimlerden peygamber ve ashâbın gerçek sözleri olarak nakledilen sahîh rivayetlerin orijinalliğine güven durumunun daha o zamanlar bile çok kötü olduğunu ifade eder. Uydurdukları yalanlarla Allah'ın razı olacağı bir iş yaptıklarını hayal eden bazı dindar hadisçilerin kendilerini peygamberin hakikî izleyenleri olarak gördüklerini ve naif bir şekilde rivayet ettikleri hadislerle ne kadar gayr-i ciddi olduklarını bizlere görme fırsatı sunduklarını belirtir,³⁹ yaptığı bu genellemeyle *el-Müsned*'in itibarını biraz daha sarsar. Müteakiben yazar, toplumun bu dindar kimselere güvendiğini, onların da her ortaya çıkan yeni durum için ya kendi ya da mezheplerinin görüşlerini peygamber sözü olarak yaydıklarını, bazen de toplumda saygın olarak bilinen insanların hükümlerine daha güçlü bir otorite sağlamak için bunları Hz. Peygamber'e isnad ettiklerini iddia eder.⁴⁰

Müellif, *el-Müsned* gibi en ciddi hadis kitaplarında istikbalde gerçekleşecek olayları kişi ve yer isimleri vererek anlatan uydurma rivayetler olduğunu, bu tür rivayetlerin *Kütüb-i Sitte*'ye de girdiğini belirtir. O, Abbasî Devleti'nin kurucusunun adıyla anıldığı, Hindistan, Horasan ve Merv'in fethedileceği, Roma'dan önce Konstantiniyye'nin alınacağı ve Hz.

---

³⁴ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 48-49.

³⁵ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 49.

³⁶ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 49-50.

³⁷ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 50.

³⁸ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 52.

³⁹ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 52.

⁴⁰ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 53.

Hüseyin'in şehit edileceği yerin bildirildiğinden bahseden rivayetleri örnek olarak sıralar,⁴¹ *el-Müsned*'de bunlardan bir hayli fazla olduğu izlenimi uyandırır. Arkasından Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ile ilgili olumsuz değerlendirmeler içeren bazı rivayetleri aktaran yazar,⁴² *el-Müsned*'de Ebû Hüreyre'den nakledilen yığınla hadis olduğunu⁴³ söyleyerek hem *el-Müsned*'i hem de bu sahâbîyi itibarsızlaştırır. Mezkûr iddialarıyla *el-Müsned* hakkında negatif algı oluşturmayı sürdüren Goldziher, çalışmalarında genellikle yaptığı üzere birden bire "tarafsız ilim insanı gibi görünmeye" başlar ve İbn Hanbel'in hadisleri seçme ve eserine almada kendisini belirli bir eğilimin yönlendirmesine fırsat vermediğini, özellikle kendi mezhebini destekleyecek hadisleri ön plana çıkarma amacıyla olduğunu ileri sürmenin çok yanlış olacağını ve eserin tamamı incelendiğinde böyle bir maksadının olmadığını görüleceğini ifade eder.⁴⁴ Ancak o, tekrar ithamlarına ve algı oluşturma çabalarına kaldığı yerden devam eder ve İbn Hanbel'in her ne kadar sahîh görülen isnadlarla sahâbe otoritelerine dayanan hadisleri eserine toplama gayesi gütmüşse de bunu gerçekleştirmekten çok uzak olduğunu iddia eder.⁴⁵ Goldziher, tekrar tarafsız görünmeye çalışır ve İbn Hanbel'in hizbî eğilimlere yönelik kayıtsızlığında olduğu gibi Emevîleri ve Abbasîleri öven rivayetlere karşı da aynı tutumu benimsediğini, eserinde bunlara da yer verdiğini ifade eder ve buna ilişkin birçok uydurma rivayeti delil olarak zikreder.⁴⁶ Müellif, bu konularla ilgili mevzû hadislerden bahsederek *el-Müsned* hakkında negatif algı oluşturmaya devam eder, arkasından Emevî yanlısı rivayetlerin yanı sıra Şîi ve Hz. Ali (ö. 40/661) taraftarı hadislerin de *el-Müsned*'de yer aldığını belirtir. Yazar, Hz. Ali'nin menkabeleriyle ilgili müstakil bir eseri olan İbn Hanbel'in bunları nakletmesinin kendisini şaşırtmadığını ifade eder,⁴⁷ onun bu konudaki tutumunu takdir etmek bir yana *el-Müsned*'e yönelik ithamlarını sürdürür.

Müellif, algı oluşturma çabasına biraz ara verir, tekrar tarafsız ilim insanı gibi görünür ve *el-Müsned*'de belli bir mezhebin hadislerinin bir araya getirilmediğini, muhtelif mezheplerin ihtiyaç hissettikleri birbirine zıt sonuçlar çıkarılabilecek çok sayıda rivayete de yer verildiğini, İbn Hanbel'in mezhep taassubu olmaksızın eşit şekilde her gruba *el-Müsned*'in kapısını açtığını, bu yaklaşımın Sünnî öğretilerdeki "ihtilâfu ümme (ümmetimin

⁴¹ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 54-57.

⁴² Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 58-59.

⁴³ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 60.

⁴⁴ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 60.

⁴⁵ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 60-61.

⁴⁶ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 61-65.

⁴⁷ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 65-66.

ihtilafı rahmettir)" esasına dayandığını, İbn Hanbel'in rivayetin rivayet ettiği hadisi isnad zinciriyle nakletmesinin önemine vurgu yaptığını belirtir.⁴⁸ Daha sonra Goldziher ithamlarına kaldığı yerden devam eder, fikir akımları hakkında bilgi sahibi olmak için *el-Müsned*'in çok yönlü içeriğe sahip olduğunu, bu alana yararlı katkılar sunabileceğini, ancak bu doğrultuda ondan çok fazla beklenti içine girmemek gerektiğini, atık materyalden oluşan büyük bir moloz yığını aşılabılırsa bazı değerli bilgi zerrelere ulaşılabileceğini ifade ederek⁴⁹ *el-Müsned*'i moloz yığına benzetir, bu değerli eseri iyice önemsizleştirir, makalenin başından beri söylemek istediğini nihayet açıkça ifade eder. Goldziher, mezkûr ithamın hemen ardından tekrar tarafsızmış gibi görünerek İbn Hanbel'in eserini yazarken gösterdiği hassasiyet ve titizliğe dair bazı örnekler sıralar.⁵⁰ Onun küçük metin farklılıklarını bile bilinçli bir şekilde kaydettiğini,⁵¹ belirgin hataları düzeltmekten çekinmediğini,⁵² oğlu Abdullah'ın da babasını örnek aldığını ve onun gibi titiz davrandığını kaydeder.⁵³ Daha sonra elimizdeki *el-Müsned* redaksiyonunun sadece İbn Hanbel'in derslerine ait olmadığını, oğlu Abdullah'ın eseri naklederken uygun gördüğü yerlere babasından bağımsız eklediği ziyadât türü bazı malzemelerin olduğunu ifade eder.⁵⁴ Abdullah'ın metne büyük oranda bazı açıklayıcı şerhler yaptığını, bu durumun *el-Müsned*'in son hâline ancak babasının ölümünden sonra ulaştığını gösterdiğini kaydeder. Abdullah'ın metinde düşen kelimelerden söz ettiğini, isnadında problem olan bazı rivayetlerin dikkatinden kaçmadığını,⁵⁵ senedlerde geçen şahısları değerlendirdiğini, isnad kritiğiyle ilgili notlar eklediğini, bazen de babasının görüşüne karşı çıktığını belirtir. Goldziher, hem babası hem de oğlunun bu durumunu keyfî ricâl tenkidi yapıldığı izlenimi uyandıracak şekilde "hadis otoritelerinin ricâl değerlendirmelerinde sübjektif eğilimlerinin ve hüküm verdikleri andaki ruh hallerinin etkili olduğu" tarzında maksatlı bir yorumla açıklar.⁵⁶ Arkasından müellif, Abdullah'ın esere eklediği hadislerin yazılmasını tavsiye eden rivayete dair açıklamasına sert tepki gösterir, onun bu şerhi yapmasının asıl amacının *el-Müsned*'de geçen hadislerin yazımını yasaklayan diğer rivayetlere karşı "denge unsuru oluşturmak" olduğunu iddia eder. Yazar, Abdullah'ın

---

⁴⁸ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 66.

⁴⁹ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 67.

⁵⁰ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 71-72.

⁵¹ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 73.

⁵² Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 74.

⁵³ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 74-77.

⁵⁴ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 77-78.

⁵⁵ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 78.

⁵⁶ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 79.

hadislerin yazılmasını Hz. Peygamber'in emrettiğini söylemesinin maksadını "el-Müsned gibi derleme eserlerin varlık sebeplerini meşrulaştırmak"⁵⁷ olarak izah eder ve Abdullah'ın el-Müsned'e yaptığı ilaveye bir örnek daha vererek makalesini tamamlar.⁵⁸

Görüldüğü üzere Goldziher bu çalışmasında İbn Hanbel'i ve el-Müsned'i zaman zaman tarafsız olduğu izlenimi uyandıracak şekilde takdir eder gibi görünse de satır aralarındaki ifadeleri ve oluşturmaya çalıştığı algı tamamen aksi yöndedir. Zira hadislerin kahir ekseriyetinin uydurulduğu şüphesiyle hareket eden,⁵⁹ metodik şüphecilikten ziyade hadisler hakkında şüphe uyandırmayı gaye edinen,⁶⁰ devamlı surette hadislere güvenilemeyeceği algısı oluşturan,⁶¹ hadis rivayetlerini fakih ve kelâmcıların sözlerinin Hz. Muhammed'e nispeti olarak gören,⁶² kurguladığı hedefe ulaşmak için esas niyetini gizlediğini ve bu amaç uğruna her türlü vasıtayı kullandığını bizzat kendisi itiraf eden Goldziher'in⁶³ bu makalesinde de aynı bakış açısını sürdürdüğü görülmektedir. Yazar, genellikle yaptığı üzere kurgularını kaynaklara zorla doğrulamakta, görüşünü destekleyen rivayetleri İslâmî literatürden seçerek almakta,⁶⁴ doğruların içine yanlışları katmakta, tarihî malzemede önermesini destekleyecek rivayet bulamadığı zaman keyfi⁶⁵ yorumlara yönelmekte, genellemeler yapmakta⁶⁶ ve gerçekleri çarpıtmaktadır.⁶⁷ Müellif, makalenin en sonunda da el-Müsned'i "içinde çok az değerli bilgi kırıntıları barındıran atık materyalden oluşan büyük bir moloz yığınınına" benzetmekte, Müslümanların hadislere olan güvenini sarsmaya çalışmakta ve el-Müsned'in de güvenilir bir hadis kaynağı olmadığı yönünde zihinlerde şüphe uyandırmaktadır.

⁵⁷ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 79-80.

⁵⁸ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 80-81.

⁵⁹ İlyas Canikli, "Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 347, 356; Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* (İstanbul: İSAM Yayınları 2013), 36; Hafize Yazıcı, "A Study on the Historical Foundations of Jewish Orientalism: Ignaz Goldziher Example/Yahudi Oryantalizminin Tarihi Temelleri Üzerine Bir Araştırma: Ignaz Goldziher Örneği", *HADITH* 5 (2020), 136-137.

⁶⁰ M. Fuad Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (1956-1957), 25.

⁶¹ Yazıcı, "A Study on the Historical Foundations of Jewish Orientalism: Ignaz Goldziher Example", 136-137.

⁶² Sabri Çap, "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri", *Modern Dönemde Hadis ve Babanzâde Ahmed Nâim*, ed. İbrahim Özçoşar vd. (İstanbul: Divan Kitap, 2022), 237-239.

⁶³ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105.

⁶⁴ Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi", *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 223, 235. Onun ulaşmak istediği hedefe yönelik kurgularına yapılan bazı eleştiriler için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 286.

⁶⁵ Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 49-50.

⁶⁶ Akgün, *Goldziher'in temsilci yaklaşımını yanlış bulur. Akgün, Goldziher ve Hadis*, 216-220, 290, 294, 305.

⁶⁷ Talat Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 43-44.

Aşağıda Goldziher'in adı geçen makalesindeki *el-Müsned'e* yönelik itham ve iddialarının gerçeklerle örtüşüp örtüşmediği ve bu müsteşrikin tarafsız olup olmadığı değerlendirilecektir. Birinci başlıkta Goldziher'in iddiaları dipnotlarda kaynak gösterildiği için ikinci başlıkta bunlara sadece atıf yapmakla yetinilecektir.

2. Goldziher'in el-Müsned ile İlgili İddialarının Değerlendirilmesi

Hadis edebiyatında müsned, "ale'r-ricâl" tasnif sisteminin bir türüdür. Müsnedlerde senedin sonundaki sahâbî ravi esas alınır, her bir isim için ayrılan kısımda o kişinin rivayetlerine yer verilir.⁶⁸ İbn Hanbel'in 750.000 hadis arasından seçerek meydana getirdiği *el-Müsned*, 904 kadar sahâbînin rivayetlerini içerir. İbn Hanbel'in eseri müsned türünün elde mevcut en geniş örneğidir. Eser günümüze İbn Hanbel'in oğlu Abdullah ve onun talebesi Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'nin (ö. 378/988-989) rivayetiyle gelmiştir.⁶⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned'in* iskeletini çıkartmış, ancak kitaba son şeklini oğlu vermiştir.⁷⁰ *el-Müsned'de* Abdullah'ın babasından okuyamadığı halde ondan vicâde yoluyla alıp eklediği, ayrıca el-Katî'î'nin ilave ettiği rivayetler bulunmaktadır.⁷¹ Eski kaynaklarda *el-Müsned'de* sıhhati tartışmalı hadislerin 10.000 kadar olduğu, mevkûf hadislerle birlikte 40.000 rivayet bulunduğu iddia edilmekteyse de kitabın hadisleri numaralandırılarak yapılan son baskılarında 27.647 rivayetin yer aldığı görülmektedir.⁷² İbn Hanbel, eserini yazdıktan sonra dönemin siyasî ve içtimaî şartları gereği okutmaya ve tashîh etmeye fırsat bulamadığı için kitabın üçte ikisinden fazlasının tekrarlardan oluştuğu görülmektedir.

2.1. Goldziher'in Sahîfelere Yönelik İddiası

Sahîfe, hadis terimi olarak ilk dönemlerde üzerine âyet veya hadis yazılı değişik en ve boyda yazı malzemesi (deri veya kâğıt parçası), sonraları ise "az sayıda hadis ihtiva eden kitap" veya "bir kişinin rivayet ettiği bir kısım hadisleri muhtevi kitap" için kullanılmıştır.⁷³ Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-685) "*es-Şahîfetü's-şâdika*"sının yarısı, Semüre b.

---

⁶⁸ İbrahim Hatiboğlu, "Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/99-100.

⁶⁹ M. Yaşar Kandemir, "el-Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/104.

⁷⁰ Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 97.

⁷¹ Bu konuda bk. Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, 99-101, 105-108.

⁷² Şu'ayb el-Arnaût neşrine göre 27.647; Hamza Ahmed ez-Zeyn'e göre 27.519; Abdullah Muhammed ed-Dervîş'e göre 27.718, Beytü'l-efkâri'd-düveliyye'nin neşrine göre ise 28.199 hadis vardır. bk. Kandemir, "el-Müsned", 32/104.

⁷³ Aydın, "Sahîfe", 35/523.

Cündeb'in (ö. 60/680) "*es-Şahîfe*" sinin ekserisi ve Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) "*es-Şahîfetü's-şahîha*" sı *el-Müsned*'de yer almıştır.⁷⁴

Goldziher'in makalesine hadislerin yazılı olduğu sahîfeleri çarşıdan satın alınan atık kâğıda benzeterek başlaması, sahâbîler ve musanniflerin hadis birikimlerini topladıkları bu belgeleri değersizleştirilmesi önyargısının ve tarafgirliğinin bir sonucudur. Onun cüz ve sahîfelerin tedvîn ve tasnif döneminde hadis kaynaklarında yerlerini almalarıyla birlikte önemlerini yitirdiklerini ifade eden bir bilgiyi bu şekilde maksatlı yorumlayarak İbn Hanbel'in eserini yazarken istifade ettiği sahîfeleri önemsizleştirip *el-Müsned*'e olan güveni sarsmaya çalışması ilmî bir yaklaşım değildir. Nitekim tasnif devrinde vücuda getirilen eserler ün kazanınca tedvîn devrinde oluşturulan eserlere ihtiyaç kalmamış, o kitapların adları unutulmuştur. Dolayısıyla tedvîn devrinin eserleri unutulunca onlara kaynaklık eden cüz ve sahîfelerin eski önemlerini kaybetmeleri ve çarşıdan satın alınan atık kâğıt gibi değersiz hâle gelmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu bakımdan Goldziher'in sahîfeleri böyle bir bilgiye dayanarak, üstelik hadis rivayetinin bir nevi spor gibi işlediğini iddia ederek itibarsızlaştırmaya çalışması anakronizme düştüğünü, tarihî verileri keyfî şekilde yorumladığını ve maksatlı analizler yaptığını göstermektedir. Ayrıca Goldziher, bu iddiasıyla sahîfeleri esas alarak eser yazan diğer müelliflerin çabalarını da değersizleştirmiş ve hadis kaynakları hakkında kafalarda şüphe uyandırmış olmaktadır. Oysa bu cüz ve sahîfelere dayanılarak müsnedler, musannefler, mu'cemler, câmi'ler ve sünenler yazılmıştır. Dahası bu cüz ve sahîfelerin varlığı, Hz. Peygamber zamanından itibaren hadislerin yazılı olarak kayıt altına alındığının ve güvenli bir şekilde korunarak nakledildiğinin en güçlü kanıtıdır. Nitekim Muhammed Hamîdullah (1908-2002), yaptığı bir araştırmada Hz. Peygamber döneminde yazılan hadislerin sayısının yirmi bini geçtiğini kaydeder.⁷⁵ Kanaatimizce hadislerin üç asır boyunca şifâhen nakledildiği tezini ısrarla savunan ve kurgusunu bunun üzerine temellendiren Goldziher'in sahîfelere karşı takındığı bu menfî tutumun sebebi tezinin çökeceğinden duyduğu büyük korku ve endişe olsa gerektir. Goldziher böyle yaparak daha önce yazdığı *Muhammedanische Studien* adlı kitabında bizzat

---

⁷⁴ Goldziher, bu sahîfelerin varlığından haberdardır ve hadisle ilgili temel eserinde bunlardan bahsetmektedir. bk. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/26, 269. Hz. Peygamber henüz hayattayken hadislerin bir kısmını yazan bazı sahâbîlerin sahîfeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 41-67.

⁷⁵ Muhammed Hamîdullah, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni", çev. Nafiz Danışman, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/3-4 (1955), 4.

kendisinin kayıtlara geçirdiği “sahâbe döneminde hadis sahîfelerinin bulunduğu”⁷⁶ bilgisini unutmuş görünmektedir. Subhî es-Sâlih (1926-1986) de Goldziher'in cüz ve sahîfelere karşı sergilediği bu olumsuz tutumu fark etmiş, İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan sahâbîlere ait sahîfeleri delil göstererek hadislerin Resûlullah'ın hayatında yazılmaya başlandığını, hadis rivayetinin hıfz ve zabt bakımından da müteselsil olduğunu ve hadislerin sadece ezber yoluyla nakledilmediğini savunmuştur.⁷⁷ Fuad Sezgin (ö. 1439/2018) de, Buhârî'nin *Şahîh*'inin yazılı kaynaklarının izini ararken onun eserini cüz ve sahîfeler başta olmak üzere yazılı müdevvenattan faydalanarak oluşturduğu tespitini yapmış,⁷⁸ Goldziher'in iddialarının asılsız, geçersiz ve temelsiz olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan yazarın sahîfeleri önemsiz gösteren mezkûr tavrının önyargılarından ve korkularından kaynaklandığı ve gerçekleri yansıtmayan maksatlı analizler olduğu ifade edilebilir.

2.2. Ahmed b. Hanbel'in Hadis Kritiğinde Gevşek Olduğu ve Eserine Uydurma Hadis Aldığı İddiası

İbn Hanbel, güvenilir râvilerden hadis almayı prensip edinen ve eserine mevzû hadis almamaya özen gösteren bir musannif olup hapis hayatı ve çeşitli hastalıklar yüzünden kitabını düzenleyip temize çekmeye fırsat bulamamıştır. Zehebî, *el-Müsned*'de ihticâc edilemeyecek kadar zayıf rivayetlerin pek az, mevzû izlenimi uyandıranların ise çok nadir olduğunu ifade eder.⁷⁹ M. Yaşar Kandemir, İbn Hanbel'in *el-Müsned*'indeki tartışmalı rivayetlerin Abdullah b. Ahmed ile el-Katî'î'nin ilâvelerinden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürer.⁸⁰ O, İbn Hanbel'in kezzâb olduğu iddia edilen kimselerden hadis almadığını, yalancı olmamak şartıyla rivayet şartlarının tamamına sahip olmayan bazı râvilerden hadis almasının sebebinin ise herkesin aradığını bulabileceği büyük bir hadis külliyyatı meydana getirme isteğinden kaynaklandığını ifade eder. Kandemir, ölümünden önce oğlu Abdullah'tan *el-Müsned*'deki zayıf bir hadisi çıkarmasını istemesinin şartlarına uymayan rivayetlerden eserini tamamen ayıklayamadığını zaten gösterdiğini, onun helâl ve harama dair rivayetleri kabulde son derece titiz davrandığını,⁸¹ ancak amellerin faziletiyle ilgili

---

⁷⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/25-26.

⁷⁷ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, trc. M. Yaşar Kandemir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986), 26-29.

⁷⁸ M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Kitâbiyât, 2000), 88, 126-127.

⁷⁹ Kandemir, “*el-Müsned*”, 32/104.

⁸⁰ Kandemir, “*el-Müsned*”, 32/104.

⁸¹ Kuzudişli'nin İbn Hanbel'in titizliği ve kaynağa bağlılığıyla alakalı verdiği bazı örnekler için bk. Bekir Kuzudişli, “*Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbîler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i -Ebû Hüreyre Örneği-*”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/2 (2010), 82-86.

hadislerde aynı titizliği sergileyemediğini belirtir.⁸² Kandemir, gerek İbn Hanbel'in gerekse bazı muhaddislerin amellerin faziletiyle ilgili konularda müsamahakâr davranmalarının sebebinin buna benzer rivayetleri başka tarîklerle takviye edebilecekleri düşüncesiyle açıklar. Diğer taraftan İbn Hanbel'in yaşadığı dönemde hadislerin "sahîh" ve "zayıf" diye iki kısımda ele alındığı, zayıf teriminin daha sonra ortaya çıkan "hasen" hadisleri de kapsadığı dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla İbn Hanbel'in kıyasa tercih ettiği ve faziletli ameller konusunda delil olabileceğini söylediği zayıf hadisler bugünkü anlamda hasen rivayetlerdir, denilebilir. Bu bakımdan İbn Hanbel'in hasta yatağundayken bile eserini zayıf rivayetlerden arındırmaya çalışması ve pek güvenilmeyen ravilerden alınmaları sebebiyle "garîb" sayılan hadislerin yazılmasına karşı çıkması bu kabil rivayetlere karşı müsamahakâr olmadığının en güçlü delilidir.⁸³ Bu nedenle Goldziher'in İbn Hanbel'in ehl-i hadîsten olması nedeniyle hadislere müsamahalı yaklaştığı ve senedi problemlili pek çok hadisi *el-Müsned*'e aldığı iddiası⁸⁴ gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira eserde şiddetli zayıf hadisler bulunsa da bunların sayısı Goldziher'in iddia ettiği kadar değildir. Nitekim Goldziher, 1908'de Müslüman öğrenciler için yazdığı ders kitabında da ehl-i hadîsin hadis uydurduğunu ve uydurma hadislerin mantar gibi çoğalmasının tek nedeninin bu ekol olduğu⁸⁵ savını tekrarlamaktadır. Oysa Goldziher'in tüm ehl-i hadîsi töhmet altında bırakan bu ithamı doğru değildir. Zira ehl-i hadîsin tamamının hadis uydurması veyahut mevzû hadisleri bilerek savunması haksız ve mesnetsiz bir genellemedir. Kaldı ki İbn Hanbel kendi kriterlerine uyan rivayetleri eserine almış, içtihatlarında isabet ettiği gibi yanılabilmiştir. Bu bakımdan Goldziher'in onun ehl-i hadîsten ve mütesâhil olduğunu ileri sürerek *el-Müsned*'e uydurma hadisler aldığı şeklindeki ithamı meseleye art niyetli ve peşin hükümlü bakmasının bir sonucudur.

Öte yandan İbn Hanbel'in ehl-i hadîsten ve naslara sınıksız bağlı olduğu, bu nedenle de kelâm metodunun kullanılmasına karşı çıktığı ifade edilse de onun itikâdî konuları Mu'tezile mensuplarıyla tartışırken kelâmî sayılabilecek deliller kullandığı görülmektedir. Mesela o, Cehmiyye ve Mu'tezile'nin görüşlerini reddetmek için yazdığı "*er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*" adlı eserinde kelâm ilminde sık sık başvurulan "ihtimalleri tartışma"

⁸² M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/79.

⁸³ Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/79.

⁸⁴ Goldziher, bir başka makalesinde İbn Hanbel'in zayıf hadisi re'ye tercih ettiğini kaydeder. bk. Ignaz Goldziher, "İspanya Arapları ve İslâm, Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak İspanya Araplarının İslâm'ın Tekamülündeki Yeri", çev. İsmail Hakkı Ünal, *İslâmî Araştırmalar* 1/1 (1986), 92.

⁸⁵ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 85.

usûlünü kullanmakta, bazı âyetlerde arttığı ifade edilen imanın⁸⁶ eksilebileceğini savunurken; “Artması mümkün olan bir şeyin eksilmesi de mümkündür” diyerek kıyas yapmaktadır. Dolayısıyla onun ihtimalleri tartışma usûlünü kullanması ve zaman zaman kıyasa başvurması kelâm metoduna yakın bir yol takip ettiğini⁸⁷ ve bazı yönleriyle ehl-i hadîsten ayrıldığını göstermektedir.

Diğer taraftan Goldziher'in İbn Hanbel'in hadis kritiğinde gevşek olduğu, oğlunun uyarısına rağmen yalancı bir ravinin durumunu yumuşattığı tespiti tikel örnekten yola çıkılarak varılan bir genellemedir. Zira İbn Hanbel, bir ravi hakkında önceden araştırma yapmadan ve güvenilir bilgi elde etmeden değerlendirme yapmaktan kaçınan bir ricâl âlimidir. O, cerh ve ta'dîl yaparken ravinin durumunu araştırır, elde ettiği verilere göre müteşeddid, mütesâhil veya mu'tedil bir yaklaşım sergiler.⁸⁸ Bu bakımdan onun bu özelliğini dikkate almayan Goldziher yaptığı genellemeyle *el-Müsned*'i itibarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Nitekim Goldziher, buna benzer bir başka hâdiseyi de genelleştirmekte, İbn Hanbel'in uyarısına rağmen oğlunun *el-Müsned*'deki bazı rivayetleri çıkartmadığını⁸⁹ iddia etmektedir. Her ne kadar Goldziher bu konuda kısmen haklı olsa da münferit bir hadiseyi genelleştirip bunun üzerine hüküm bina etmesi isabetli değildir. Hüseyin Kahraman, İbn Hanbel'in oğlundan çıkarmasını istediği mezkûr rivayetle ilgili yaptığı araştırmada hadisin son kısmının çıkartılmasını istediği, buna gerekçe olarak da “diğer hadislere muhalif olduğu yönündeki tenkîdinin” haklılık payı taşıdığı neticesine ulaşmıştır. Kahraman, İbn Hanbel'in söz konusu kısmın çıkartılmasını istemesinin nedeninin iktidarla arasının bozulacağı endişesinden kaynaklanmadığı, aksine üzerinin çizilmesini istediği kısmın müdrec bir ifade olduğu, halkı isyana teşvik edenlerin elini güçlendireceği, böyle bir başkaldırının da Müslümanlara ve İslâm'a zarar vereceği kaygısı olduğu, ayrıca bazı bid'at fırkalarının elini güçlendirecek kanıtları onlara veren bir muhaddis olmama isteğinin bunda etkili olduğu sonucuna varmıştır. Kahraman, İbn Hanbel'in yönetim alanındaki anlayış ve önceliğinin

---

⁸⁶ el-Enfâl 8/2; et-Tevbe 9/124.

⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Ahmed b. Hanbel (Akaid Konularına Dair Görüşleri)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/82. Goldziher, bir başka makalesinde Hanbelîleri fanatik olmakla ve kelâma düşmanlık etmekle itham eder. Ayrıntılar için bk. Ignaz Goldziher, “Zur Geschichte der hanbalitischen Bewegungen (Hanbelî Hareketlerin/Akımların Tarihine Dair)”, *ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft)* 62 (1908), 5-8.

⁸⁸ Çimen, İbn Hanbel'in mu'tedil olmasının diğer münekkitlere kıyasla izafi bir niteleme olduğu kanaatindedir. Ayrıntılar için bk. Fatih Çimen, “Ahmed b. Hanbel'in Cerh ve Ta'dîle Dair Bazı Yaklaşımları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 415-418, 421, 425.

⁸⁹ İbn Hanbel'in *el-Müsned*'den çıkarılmasını istediği halde hâlen kitapta bulunan hadisler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, 147-153.

Müslüman toplumun tevhîdini, dirliğini ve düzenini korumak olduğunu, dolayısıyla; “*Bu hadis diğer hadislerle çelişiyor*” şeklindeki söyleminin “*el-Müsned’imde oluşturmaya çalıştığım ideal idareci-toplum ilişkisiyle çelişiyor*” şeklinde anlaşılması gerektiğini kaydetmiştir.⁹⁰

2.3. Buhârî ve Müslim’in Ahmed b. Hanbel’e Güven Duymadıkları İddiası

Müsnedlerde sahâbe isimlerine göre düzenlenen hadisler sahîh ve zayıf ayırımı yapılmaksızın bir araya getirilir. Müsnedler içerisinde delil olarak kullanılmaya en elverişli olanı İbn Hanbel’in *el-Müsned*’i olmakla beraber⁹¹ onda da mevzû hadisler bulunabilir. Çünkü İbn Hanbel, kendi ölçülerine uyan rivayetleri toplamayı, kizb ile tanınmayan ravilerden hadis nakletmeyi esas almışsa da o da hata edebilmiştir. İbn Hanbel, *el-Müsned*’e öncelikle adâlet ve zabt sahibi ravilerin rivayetleriyle bu tür rivayetlere ters düşmemekle beraber zabtı nispeten zayıf ravilerden gelenleri almış, kitabında bulunmayan hadislerin delil değeri taşıyamayacağını iddia etmişse de *Şahîhayn* ile bazı *Sünen*’lerde olup *el-Müsned*’de yer almayan, *el-Müsned*’de olup da diğerlerinde bulunmayan sahîh hadisler mevcuttur.⁹² Bu itibarla Goldziher’in Buhârî ve Müslim’in İbn Hanbel’in kitabındaki hadisleri özensizlik durumundan kurtarmak için harekete geçtikleri ve kendi kitaplarını yazdıkları, o zamanlar bile hadislerin otantikliğine güven durumunun çok kötü olduğu şeklindeki iddiası⁹³ bir varsayımdır. Zira Buhârî ve Müslim’in sahîh hadisleri toplama gayeleri varken İbn Hanbel’in böyle bir amacı yoktur. Çünkü o, kendi kriterlerine uygun rivayetleri “sahâbîlerin isimleri altında toplamayı” hedeflemiş, önceliği Buhârî ve Müslim gibi sahîh hadisleri toplamak olmamıştır. Kaldı ki hadislerin yazılı rivayet tarihi incelendiğinde görüleceği üzere güvenilir-zayıf ayırımı yapılmadan her raviden her türlü rivayetin bir araya getirilmesi uygulaması ilk dönemlerde geçerli ilmî bir gelenektir. Dolayısıyla ilk dönem hadis âlimlerinin zayıf veya uydurma hadis nakletmeleri bir kusur ya da eksiklik değildir. Zira bu yaklaşım zayıf veya mevzû rivayetin Hz. Peygamber’e ait olduğunu kabul etmek anlamına gelmemektedir.⁹⁴ Dinin hadise dayandığına inanan, zayıf hadisi re’ye tercih eden ve hadislerin zayi olmasını istemeyen İbn Hanbel’i Goldziher’in doğru anlayamadığı görülmektedir. Bu nedenle Goldziher’in söz konusu iddiasının bilimsel

⁹⁰ Hüseyin Kahraman, “Ahmed b. Hanbel’in el-Müsned’deki Bir Hadis İle İlgili Tavrı ve Değerlendirmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 976-977, 989-990.

⁹¹ Hatiboğlu, “Müsned”, 32/100-101.

⁹² Kandemir, “el-Müsned”, 32/104.

⁹³ Goldziher, “Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller”, 52.

⁹⁴ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 122-123.

tespitlerinden ziyade temennilerini yansıttığı, kurgusal yaklaşımının bir sonucu olduğu ve *el-Müsned* hakkında menfî algı oluşturma çabasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

2.4. *el-Müsned*'deki Rivayetlerin Senedlerinde Problemlı Raviler Olduğu İddiası

Hadis âlimleri, üçüncü tabakadaki ricâl âlimlerinin en titizinin Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ile Ahmed b. Hanbel olduğunu kabul eder. İbn Sa'd (ö. 230/845), İclî (ö. 261/875), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi hadis münekkitleri de İbn Hanbel'in bu sahada otorite olduğunu ifade ederler.⁹⁵ Kaldı ki pek az muhaddisin söz sahibi olduğu ilel konusunda sahanın ilk eserlerinden biri olan "*Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*"i yazan da İbn Hanbel'dir.⁹⁶ Bilindiği üzere ilk dönemlerden itibaren hadis âlimleri senede büyük önem vermiş, ravilerin adalet ve zabt yönünden güvenilirliklerini araştırmış ve hadislerin sahîhini sakîminden ayırt etmek için çok çaba sarf etmişlerdir. Goldziher de Müslümanların geliştirdiği isnad sisteminin orijinalliğini kabul etmiş, hadisleri tarihlendirmede nadir de olsa isnadı dikkate almış,⁹⁷ ancak hadisin sıhhatini belirlemede bunu yeterli görmemiştir. O, Müslümanların isnadı esas alıp metni ihmal ettiklerini ileri sürmüştür.⁹⁸ Bununla birlikte müellif, bazı tikel örneklerden yola çıkarak genelleme yapmış ve isnadların sonradan uydurulup metne eklendiğini savunmuştur.⁹⁹ Mesela Goldziher, bir başka makalesinde gnostik çevrelerden dinî metinlere girdiğini iddia ettiği "akıl hadisinden" bahsederken; "*Ona bir isnad yakıştırmak hiç de zor değildi*"¹⁰⁰ diyerek isnad uydurmanın çok kolay olduğunu ileri sürmüştür. O, Abdullah'ın babası İbn Hanbel'in "*Kitâbü'z-zühd*" adlı eseri üzerine yaptığı "*Zevâid*"de bu akıl hadisine de yer verdiğini ifade etmiş ve aynı hadisin; "*Zaten her isnadı götürebilen bir isim olan Ebû Hüreyre'ye kadar ulaşan bir isnadı vardı*"¹⁰¹ diyerek isnadların uydurulduğu iddiasını tekrarlamıştır. Her ne kadar *el-Müsned*'deki rivayetlerin

---

⁹⁵ Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/79.

⁹⁶ Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/79-80.

⁹⁷ Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, Giriş, 26.

⁹⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/196. Ahmet Yücel, Goldziher'in bu iddiasının tarihi gerçeklerle örtüşmediğini, Müslümanların tenkid zihniyetine sahip olmadıkları düşüncesinin cehalet veya önyargıdan kaynaklandığını, İslâm düşünce geleneğinde hadislerin sıhhatini tespit için önemli ölçüde metin tenkidi yapıldığını, söz konusu iddianın bir genelleme olduğunu ifade eder. bk. Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 160-166.

⁹⁹ Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, Giriş, 24. Ahmet Yücel, Goldziher'in isnadların uydurulduğu iddiasını muknâ delillerle çürütür. Ayrıntılar için bk. Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 73-74.

¹⁰⁰ Ignaz Goldziher, "Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar", çev. Ömer Özsoy, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Akgün (Ankara: Otto, 2020), 109. Goldziher'in bu makalesi 1909 yılında *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*'nin 22. sayısı 317-344. sayfaları arasında yayınlanmıştır.

¹⁰¹ Goldziher, "Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar", 109.

isnadında yazarın iddia ettiği gibi kıssacı raviler olsa da bunların sayısı onun abarttığı kadar değildir. Kaldı ki her fırsatta isnadların sonradan üretildiğini savunan, bu yönde negatif algı oluşturan Goldziher'in *el-Müsned*'deki rivayetlerin çoğunun isnadında hikâyeci raviler olduğu şeklindeki genellemenin asıl amacı, bu hadis kaynağını değersizleştirmek ve ona olan güveni sarsmaktır.

Öte yandan Goldziher'in en önemli ricâl âlimlerinden biri olan İbn Hanbel'in dinî gayelerle hadis uyduranlardan gelen rivayetlere *el-Müsned*'de yer verdiği iddiası da tam olarak hakikati yansıtmamaktadır. Bu tür rivayetler eserde yer alsa da bunların sayısı Goldziher'in iddia ettiği kadar çok değildir. Nitekim Goldziher hüküm verirken genellikle rivayetler arasından kendisini destekler görünenleri seçer, âlimlerin ricâl kitaplarında zikrettikleri kriterleri hemen hemen hiç dikkate almaz.¹⁰² Dolayısıyla Goldziher'in bu ithamı da tikel örneklerle dayalı bir genelleme olup *el-Müsned* hakkında negatif algı oluşturma çabasının bir sonucudur. Goldziher'in raviler ve ricâl âlimleriyle ilgili bilinçli tahrifine şu husus da örnek olarak verilebilir: Goldziher, önemli hadis âlimlerinden biri olan Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812) ravi Ziyâd b. Abdullah'ın "yalancı olduğunu söylediğini" iddia eder.¹⁰³ Oysa İmam Buhârî, Ziyâd b. Abdullah'ın yalancı olmadığını, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de Vekî' b. Cerrâh'ın bu raviyi yalancılıkla itham ettiğine dair elde hiçbir kanıt bulunmadığını kaydeder. Görüldüğü üzere Goldziher, bu ve benzeri tahrifleriyle hem raviler hem de ravilerle ilgili görüş belirten ricâl âlimlerine duyulan güveni sarsmayı amaçlar.¹⁰⁴ Oysa er ya da geç ortaya çıkacağı belli olan bu tür bilinçli tahriflere yönelmek ne ilmî ne de etikdir. Goldziher'in Vekî' b. Cerrâh'ı bu şekilde töhmet altında bırakması tarafsızlığını yitirdiğinin ve önyargılarıyla analiz yaptığının delili olarak görülebilir.

Diğer taraftan Goldziher'in hem İbn Hanbel'e hem de oğluna yönelik ricâl değerlendirmelerinde sübjektif eğilim taşıdıkları ve hüküm verdikleri andaki ruh hallerinin etkili olduğu şeklindeki ithamı ilk bakışta ikna edici gibi görünse de isabetsizdir. Zira münekkitlerin ravilerin ehliyeti konusunda hüküm verirken gerek raviler hakkında ulaştıkları bilgilerin farklılığı gerekse de karar vermedeki hassasiyetleri (titizlik ve öncelikler) farklı olduğu için hükümlerinde de farklıklar olması gayet tabii bir durumdur.¹⁰⁵ Dolayısıyla Goldziher'in İbn Hanbel ve oğlunun yaptığı ricâl değerlendirmelerini "özel eğilimleri ve

---

¹⁰² Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/109.

¹⁰³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/74.

¹⁰⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 201-202.

¹⁰⁵ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 117-118.

karar anındaki ruh halleriyle" ilişkilendirmesi ve buradan hareketle keyfî ricâl tenkîdi yapıldığı izlenimi uyandırması uygun değildir.

Goldziher'in kişi, yer ve olay ismi verilerek nakledilen fiten hadislerinin *el-Müsned'*de çok olduğu iddiası da bir genellemedir. Bu tür hadislerin kitapta olması *el-Müsned'*in değerini düşürecek ve ona olan güveni sarsacak düzeyde değildir. Zaten Goldziher, kaynaklarda hadis diye sunulan metinlerin Hz. Muhammed'le doğrudan bir ilgisinin bulunmadığını, siyasî çatışmalar ve fırka ihtilâflarında tarafların görüşlerini Hz. Peygamber'in otoritesiyle destekleme teşebbüsünün bir sonucu olduğunu iddia eder.¹⁰⁶ Ona göre politik, sosyal ve dinî konularda ortaya çıkan çatışmalar sırasında Müslümanları hadis uydurmaya sevk eden temel faktör Hz. Peygamber'in karizmasından yararlanmaktır.¹⁰⁷ Goldziher'e göre her türlü mezhep, siyasî görüş ve fırkaya mensup Müslümanlar kendi hoşlarına giden şeylerin yanında, başta Yahudilik ve Hıristiyanlık olmak üzere çeşitli din ve kültürlerden aldıkları sözleri Hz. Peygamber'e söyler ve bunu hadis olarak rivayet ederler.¹⁰⁸ Dolayısıyla Goldziher'in *el-Müsned'*de fiten hadislerinin çok olduğunu iddia edip eserin değerini düşürmeye çalışması zihnî arka planda hadislere karşı takındığı menfî tutumun bir yansımasıdır, denilebilir.

Diğer taraftan Ahmet Yücel, Goldziher'in İbn Hanbel'in *el-Müsned'*ini 750.000 hadis arasından seçerek telif etmesinin "abartı geleneğinden kaynaklandığı iddiasını" haklı olarak tenkit eder. Yücel, onun hadis âlimlerinin geliştirdiği isnad sistemini doğru anlayamadığını yahut kasıtlı ve önyargılı yaklaşımı sebebiyle hadis tarihiyle örtüşmeyen yanlış bir görüş ileri sürdüğünü ve bu görüşün gerçekleri yansıtmadığını kaydeder.¹⁰⁹ Nitekim tarîk, vech, vücûh, isnad ve sened gibi kavramların manalarını çok iyi bilen Goldziher, mantar gibi türeyenin "hadis metinleri" değil "senedler" olduğunu, farklı tarîklerden gelen her bir rivayetin hadis âlimleri tarafından "bir hadis" kabul edildiğini çok iyi bilmesine rağmen hadislerin bir anda çoğaldığını ileri sürebilmektedir. Onun böyle yapmasının amacı hadislerin ekserisinin uydurulduğu ve bunlara hiçbir şekilde güvenilemeyeceği algısı oluşturmaktır. Dolayısıyla Goldziher'in hadis tarihini ve usûlünü yok sayan bu yaklaşımı, Hz. Muhammed'e ve hadislere itimadı sarsmayı hedeflediğini, meseleye çok yönlü ve bütüncül değil, parçacı, tek taraflı, önyargılı ve maksatlı baktığını göstermektedir.

---

¹⁰⁶ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/107.

¹⁰⁷ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/109.

¹⁰⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/20; Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/109.

¹⁰⁹ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 171-173.

Öte yandan Goldziher'in İbn Hanbel'in Emevîleri ve Abbasîleri öven uydurma rivayetlere eserinde yer verdiğini iddia edip *el-Müsned*'i uydurma hadislerle dolu kitap gibi tanıtmaya çalışması da art niyetli bir yaklaşımdır. Goldziher'in İbn Hanbel'in belirlediği kriterlere uygun davranarak hiçbir ayırım yapmadan Emevîleri ve Abbasîleri öven rivayetlere eserinde yer verdiğini, herhangi bir endişe taşımaksızın böyle yapmasının ilmî ve ahlâkî bir yaklaşım olduğunu söylemek yerine bu şekilde ithamda bulunması bilimsel araştırma ilkelerini terk ederek analizler yaptığını ve objektif olmadığını göstermektedir.

Goldziher'in *el-Müsned*'de Ebû Hüreyre'den nakledilen yığınla hadis olduğu söylemi de bu sahâbî hakkında negatif algı oluşturma amaçlıdır. Çünkü yaklaşık üç yıl boyunca Hz. Peygamber'i adeta bir gölge gibi takip eden bu sahâbînin çok hadis rivayet etmesi ve bu hadislerin yazılı kaynaklarda yerini alması Goldziher'in kurgusunu bozmakta ve tezlerinin çökmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan "Ebû Hüreyre'nin dine hizmet gayesiyle hadis uydurduğunu" iddia eden Aloys Sprenger'in (1813-1893) sıkı takipçisi Goldziher de, "Ebû Hüreyre'nin güvenilmez ve yalan söylemeye meyilli bir kimse"¹¹⁰ olduğunu iddia ederek onun itibarını sarsmaya çalışmıştır. Kanaatimizce Müslüman olduktan sonra Ehl-i Suffe arasında ikamet eden, muhacir ticaret ile ensar ise ziraat ile meşgulken Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmayan,¹¹¹ ona sürekli sorular soran, hıfzı kuvvetli, bildiklerini gizleme günahına düşmek istemediğini açıkça beyan eden ve Resûlullah'ın vefatından sonra da yaklaşık yarım asır yaşayan Ebû Hüreyre'nin bu kadar çok hadis rivayet etmesi gayet normaldir.¹¹² Nitekim Ebû Hüreyre'nin İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde 3879 rivayeti, Bakî b. Mahled'in (ö. 276/889) *el-Müsned*'inde ise 5374 rivayeti bulunmaktadır.¹¹³ Diğer taraftan Hz. Ömer'in (ö. 23/644) Ebû Hüreyre'den hadis rivayetini azaltmasını istemesini de maksatlı yorumlayan bazı müsteşrik ve Müslüman araştırmacılar bulunmaktadır. Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'den bu talebinin sebebi onun hadisleri bağlamından kopartarak doğru

¹¹⁰ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 128. Reşid Rıza, Müslümanları İslâm'dan soğutmak, zihinlere şüphe sokmak ve İslâmî değerlere gölge düşürmek isteyen müsteşriklerin Ebû Hüreyre hakkındaki iddialarının temelsiz ve gerçekdışı olduğunu delilleriyle ortaya koyar. bk. Muhammed Reşid Rıza, "Bir Misyonerin Ebu Hureyre Hakkındaki Bazı İddiaları", çev. Mücteba Uğur, *Diyanet İlmî Dergi* 28/2 (1992), 21-36. Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/165.

¹¹¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İ'tisâm", 22. Ayrıca bk. Muhammed b. İsmâil el-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Menâkıb", 46.

¹¹² Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivayet etmesinin sebepleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Nevzat Aşık, "Ebû Hureyre'nin Hadisciliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan] 4 (1987), 86-94. Ayrıca bk. Kandemir, "Ebû Hüreyre", 10/161.

¹¹³ M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/542.

anlaşılmasını ve kavranmasını engelleyecek tarzda peş peşe rivayet etmesiyle ilgilidir.¹¹⁴ Hz. Ömer'in bu uyarısını yanlış anlayarak onun hadis rivayetine tamamen karşı olduğunu iddia etmek veya bu yönde negatif algı oluşturmak doğru değildir. Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'ye ikazı, onun hadis rivayet usûl, yöntem ve tarzına yöneliktir.¹¹⁵ Kaldı ki Hz. Ömer, daha sonraları Ebû Hüreyre'yi Bahreyn'e vali tayin etmiş, hakkında açılan tahkikat neticesinde dürüstlüğü anlaşılınca tekrar valilik görevine devam etmesini ısrarla ondan talep etmiş, ancak Ebû Hüreyre zan altında kalıp rencide edilmek istemediğini beyan edip bu görevi kabul etmemiştir.¹¹⁶ Bu da Hz. Ömer gibi adaletiyle maruf bir halifenin valilik vazifesi verecek kadar Ebû Hüreyre'ye güvendiğinin ve onun dürüstlüğü konusunda herhangi bir şüphe taşımadığının en güçlü delilidir.

Öte yandan Goldziher'in makalesinde Şîî kaynaklardan etkilenerek Ebû Hüreyre'yi kötü tanıtan mevzû hadislere yer verdikten ve onunla ilgili kötü bir algı oluşturduktan hemen sonra "*el-Müsned'*de Ebû Hüreyre'den¹¹⁷ nakledilen yığınla hadis olduğunu" ileri sürmesi de art niyetlidir. Nitekim Şîîler ile bazı müsteşrik ve onlar gibi düşünen bazı çağdaş yazarların Ebû Hüreyre aleyhindeki görüşlerinin dayanağı Şîî kelâmcısı Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854) ile Şîî-İmâmiyye'den Fazl b. Şâzân (ö. 260/874) gibi müelliflerdir.¹¹⁸ Kastımızı beyan sadedinde özellikle ifade edelim ki, Goldziher'in Ebû Hüreyre'ye ve *el-Müsned'*e yönelik bu tavrı son derece problemlidir. Zira bir kişi hakkında olumsuz ifadeler içeren bilgilere yer verdikten sonra adı geçen kişinin rivayetlerinin yer aldığı kitaba işaret ederek, söz konusu eserde o şahıstan nakledilen yığınla hadis olduğunu ileri sürmek hem o kitabı hem de o kişiyi itibarsızlaştırmayı hedefleyen kötü niyetli bir girişimdir.

2.5. İbn Hanbel'in *el-Müsned'*de Sahîh Hadisleri Toplayamadığı İddiası

Mu'cem ve müsned tarzı eserlerin yazılış gayesi, konu veya sıhhat ayırımı yapmaksızın rivayet hakkı alınan hadisleri kayıt altına almaktır. İbn Hanbel'in eserini yazmakta amacı Hz. Peygamber'den merfû olarak gelen hadisleri bir araya toplamaktır.¹¹⁹ *el-*

---

¹¹⁴ Ayrıntılar için bk. Abdulvahap Özsoy, "Ebû Hüreyre'ye Yönelik İksârü'l-Hadîs Eleştirisine Farklı Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 247-249.

¹¹⁵ Özsoy, "Ebû Hüreyre'ye Yönelik İksârü'l-Hadîs Eleştirisine Farklı Bir Bakış", 252-253.

¹¹⁶ Kandemir, "Ebû Hüreyre", 10/164.

¹¹⁷ Kuzudişli, Ebû Hüreyre örneğinden hareketle yaptığı bir çalışmada İbn Hanbel'in *el-Müsned'*inde görülen tedâhüllerin, Juynboll'un iddia ettiği isnadların zamanla sahihleştiğini değil, İbn Hanbel'in zihninde isnadları sahihleştirme düşüncesinin bulunmadığını gösterdiğini ifade eder. bk. Kuzudişli, "Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbîler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i -Ebû Hüreyre Örneği-", 93-95.

¹¹⁸ Kandemir, "Ebû Hüreyre", 10/165.

¹¹⁹ Müsned türü eserlerin yazılmasının diğer amaçlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 229-240.

Müsned'de sadece sahîh hadisleri toplama hedefi olmadığından hasen ve zayıf hadisler de bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Müsned*'de otuz sekiz mevzû hadis olduğunu ileri sürmüştü, ancak İbn Hacer el-Askalânî *el-Müsned*'de uydurma hadis olmadığını savunmuş ve "*el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-müsned li'l-imam Ahmed*" adlı eserini yazmıştır.¹²⁰ Kandemir de İbn Hanbel'in yalancı olduğu bilinen kimselerden hadis rivayet etmemeyi, doğru sözlülüğü herkesçe kabul edilen güvenilir ravilerden hadis almayı prensip edindiği için *el-Müsned*'de uydurma hadis olmadığını iddia eder.¹²¹ Fakat İbn Hanbel'in hadis anlayışı ve *el-Müsned* hakkında doktora tezi hazırlayan Arif Alkan, İbn Hanbel'in senedi sahîh her haberi olduğu gibi kabul ettiğini, metni senedden ayrı değerlendirmedeğini ifade eder.¹²² Alkan, *el-Müsned*'deki rivayetlerin hepsine makbul gözüyle bakmak yerine her haberi ihtiyatla ele alıp sıhhat derecesi hakkında bir kanaate vardıldıktan sonra değerlendirme yapmak gerektiğini kaydeder.¹²³ Dolayısıyla kitabında sahîh hadisleri toplama gayesi olmayan İbn Hanbel'i "isnadları sahîh görülen hadisleri toplama gayesi gütmüşse de bunu gerçekleştirmekten çok uzak olduğu"¹²⁴ şeklinde eleştirip *el-Müsned*'de sahîh hadis bulunmadığını, İbn Hanbel'in bunu başaramadığını ima etmek, eser hakkında menfî algı oluşturma amaçlıdır, denilebilir. Çünkü müsned tarzı eserlerin yazılış gayesi sıhhat ayrımı yapmaksızın hadisleri sahâbî ravilerin isimleri altında kaydedip yok olmaktan kurtarmaktır. Nitekim Buhârî ve Müslim sadece sahîh hadisleri toplamak amacıyla eserlerini telif etmiş ve bu yüzden de kitaplarına "*el-Câmiu's-şahîh*" adını vermiş, ancak kitabına *el-Müsned* adını veren İbn Hanbel'in sahîh hadisleri cem etme gibi bir gayesi veya önceliği olmamıştır.

Öte yandan Goldziher'in *el-Müsned*'in tamamını atık materyallerden oluşan büyük bir moloz yığınınına benzetmesi ve bu zor engel aşılabilirse bazı değerli bilgi kıvrımlarına ulaşılabilirliğini iddia ederek *el-Müsned*'in itibarını sarsmaya çalışması uygun değildir. Kanaatimizce Goldziher'in *el-Müsned*'i bir moloz yığınınına benzetmesiyle makalenin bazı yerlerinde tarafsız görünmek adına *el-Müsned*'i över gibi yapmasının aslında bir hedef saptırma olduğu daha net bir şekilde anlaşılmış bulunmaktadır. Ayrıca müellifin *el-Müsned* gibi önemli bir eseri bu tür maksatlı analizlerle yıpratmaya ve itibarsızlaştırmaya çalışması ilmî tarafsızlığını, objektifliğini ve dürüstlüğünü yitirdiğini de gözler önüne sermektedir.

¹²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-müsned li'l-imam Ahmed*, (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1401/1981).

¹²¹ Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/77.

¹²² Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, 163.

¹²³ Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, 138-145, 185.

¹²⁴ Goldziher, "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", 60-61.

2.6. Abdullah b. Ahmed'in Hadislerin Yazılmasını Tavsiye Eden Rivayeti el-Müsned'e Almasının Denge Unsuru Oluşturmak Olduğu İddiası

Goldziher, araştırmalarında genellikle hadislerin yazımına izin veren ve yasaklayan rivayetlerin sebep-i vürûdunu görmezden gelir, kendi tezini desteklemek için bu rivayetleri keyfî şekilde yorumlar, muhaddislerin hadisleri yazıyla kayıt altına alma çabalarını değersizleştirmeye ve etkisizleştirmeye çalışır. Goldziher, hadislerin yazımını yasaklayan ve müsaade eden rivayetleri değerlendirirken birbiriyle çelişen bu hadisleri her fırkanın kendi görüşünü desteklemek için uydurduğunu iddia eder.¹²⁵ Ahmet Yücel, “onun hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetleri ehl-i re’yin, yazılmasına izin verenleri de ehl-i hadîsin uydurduğu şeklindeki görüşünü” salt bir iddiadan ibaret görür.¹²⁶ Kanaatimizce Goldziher'in birbirine zıt görünen bu tür hadisleri detaylıca araştırmadan ehl-i re'y ve ehl-i hadîsin uydurduğunu iddia etmesi¹²⁷ meseleye dar açıdan ve ideolojik baktığını gösterir. Hz. Peygamber'in Kur'ân ile karışma endişesi ortadan kalktıktan sonra bazı sahâbîlere özel olarak verdiği hadisleri yazma iznini içeren rivayetleri “musanniflerin eserlerinin varlık sebeplerini meşrulaştırma gayreti” olarak göstermek doğru değildir.¹²⁸ Goldziher'in bu çabası, indî görüşlerini ve maksatlı analizlerini bu çalışmasında da sürdürdüğünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu itibarla Goldziher'in Abdullah'ın hadislerin yazılmasını tavsiye eden rivayetlere yaptığı yorumun¹²⁹ amacını *el-Müsned*'deki hadislerin yazımını yasaklayan diğer rivayetlere karşı denge unsuru oluşturmak¹³⁰ şeklinde açıklaması bir varsayımdır. Aynı şekilde Abdullah'ın hadislerin yazılmasını tavsiye eden rivayetleri kitaba almasının diğer amacını da “*el-Müsned* türü derleme eserlerin varlık sebeplerini meşrulaştırmak”¹³¹ şeklinde tevil etmesi de niyet okumadır. Goldziher'in hem varsayımlarını hakikatmiş gibi sunması hem de niyet okuyuculuğu yapması akademik bir tavır değildir.

---

¹²⁵ Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, Giriş, 17.

¹²⁶ Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 46.

¹²⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/272.

¹²⁸ Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin yazılmasını yasaklayan ve buna izin veren ve görünüşte birbiriyle çelişen rivayetlerin tahlil edildiği bir çalışma için bk. Ahmet Yücel, “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999), 91-121.

¹²⁹ Abdullah b. Ahmed, Ebû Hüreyre'den nakledilen Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinin ikinci gününde yaptığı konuşmanın Yemenli sahâbî Ebû Şah'ın talebi üzerine yazılmasını emrettiğini haber veren rivayetin “hadislerin yazılabileceğini gösteren en sağlam vesika olduğunu” ifade eder. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/238.

¹³⁰ Goldziher, “Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller”, 79.

¹³¹ Goldziher, “Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller”, 80.

Diğer taraftan Goldziher'in dikkat çektiği Abdullah b. Ahmed'in *el-Müsned'e* müdahalesi olduğu tespiti doğrudur. Nitekim Ahmet Ürkmez, bir araştırmasında *el-Müsned'in* ilk yarısının belirli bir sistematığe sahip olduğunu, ancak ikinci yarısında büyük bir düzensizliğin görüldüğünü, Abdullah'ın esere yaptığı ziyadelerin metnin düzensizliğini ortadan kaldırmak bir yana tekrar oranını artırdığını kaydeder.¹³² Bununla birlikte Ürkmez, *el-Müsned'in* sahâbî sayısı itibarıyla üçte ikisinin, hadis sayısı olarak ise yaklaşık beşte dördünü ifade eden bölümün standart *el-Müsned* yapısına sahip olduğunu ifade eder.¹³³

Netice itibarıyla, Hz. Peygamber'in sözlerini Kur'ân-ı Kerîm gibi tedvîn ettirmediği ve bunun için de talimat vermediği bilinmektedir. Ancak bu durum, onun hiç hadis yazdırmadığı veya hadislerin yazılmasına müsaade etmediği anlamına da gelmemektedir. Nitekim nakledilen sahîh ve hasen rivayetler, Resûlullah'ın bir kısım sözlerini bizzat kendisinin yazdığını, bazı sahâbîlerin bu husustaki taleplerine olumlu cevap verdiğini ve hadislerin yazılmasına müspet baktığını ortaya koymaktadır. Hadislerin yazılmasına izin veren sahîh rivayetlerin yanı sıra bu konudaki zayıf hadislerin varlığı, ayrıca hadislerin yazılması hususundaki delillerin çokluğu "hadisleri yazma yasağının genel olmadığını" teyit etmektedir.¹³⁴ Kaldı ki Hz. Peygamber bazı sebeplerle (Kur'ân ile karışmasını önleme ve bütün gayretlerin Kur'ân'a yönelmesini temin etme) hadislerin yazılmasını geçici bir tedbir olarak yasaklamışsa da söz konusu esbap ortadan kalkınca bazı sahâbîlere "özel izin" vermiştir.¹³⁵ Diğer taraftan her ne kadar sahâbeden bazıları hadislerin yazımına karşı çıkmışlarsa da azımsanamayacak sayıda hadis yazan sahâbînin olması Hz. Muhammed'in sözlerinin yazılmasına izin verdiğinin bir diğer önemli kanıtıdır. Ayrıca hadislerin yazılmasına karşı çıkan sahâbîlerin "yasaklayan hadisi delil göstermemeleri" de bu durumu teyit etmektedir.¹³⁶ Dolayısıyla Goldziher'in Abdullah b. Ahmed'in hadislerin yazılmasını tavsiye eden rivayetlere yaptığı yorumu kabul etmemekteki ısrarının nedeni, tezlerinin çökeceğinden duyduğu büyük endişe olup tarihî veriler yerine hislerini ön plana çıkarttığını, sezgilerini ve ön kabullerini önceleyerek analizler yaptığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

---

¹³² Ahmet Ürkmez, "Ahmed b. Hanbel Müsned'inde İç Düzen Problemi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 22.

¹³³ Ürkmez, "Ahmed b. Hanbel Müsned'inde İç Düzen Problemi", 23.

¹³⁴ Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", 108.

¹³⁵ Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", 110-117.

¹³⁶ Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", 118.

İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere karşı aşırı şüpheli tavrını hiçbir zaman terk etmeyen Goldziher'in bütün araştırmalarında Kur'ân'ın vahiy kaynaklı oluşunu reddettiği, onu Hz. Muhammed'in yazdığı iddiasını tekrarladığı ve sürekli olarak hadislere güvenilemeyeceği yönünde negatif algı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu Yahudi oryantalist, zihninde önceden kurguladığı neticeyi elde etmek için işine yarayan malzemeyi İslâmî literatürden seçerek almakta, sınırlı sayıdaki örneğe bakarak genelleme yapmakta, zorakî yorumlara başvurmakta, varsayımlarla ve ön kabullerle hareket etmekte, hakikatleri çarpıtmakta ve sakîm rivayetlere dayanarak sahîh bilgileri çürütmeye çalışmaktadır. Kanaatimizce onun bütün bu yaptıkları bilimsel araştırma ilkelerinden ayrıldığını, taraflı, maksatlı, art niyetli ve önyargılı analizler yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla böyle bir zihniyete sahip Goldziher'in *el-Müsned* ile ilgili makalesinde ileri sürdüğü iddia ve ithamlarının çoğunluğu gerçeklerle örtüşmemektedir. Nitekim Goldziher'in anakronizme düşmek pahasına sahîfelerle ilgili bir bilgiyi çarpıtması, Ahmed b. Hanbel'i ehl-i hadîsten ve mütesâhil olduğu gerekçesiyle eserine mevzû hadis almakla itham etmesi, sahîh hadisleri toplayamadığını ileri sürmesi ve *el-Müsned*'deki rivayetlerin çoğunun senesinde problemliliği olduğunu iddia etmesi isabetli değildir. Ayrıca İbn Hanbel ve oğlunun keyfî ricâl tenkîdi yaptıklarını ima etmesi, *el-Müsned*'de fiten hadislerinin çok olduğunu söyleyip eseri değersizleştirmeye çalışması, Ebû Hüreyre hakkında olumsuz ifadeler içeren bilgilere yer verdikten sonra bu sahâbîyi ve *el-Müsned*'i zan altında bırakması yanlıştır. Abdullah b. Ahmed'in hadislerin yazılmasını tavsiye eden rivayete yaptığı yorumu "denge unsuru oluşturmak" ve "*el-Müsned* türü eserlerin varlık sebeplerini meşrulaştırmak" şeklinde tevîl etmesi taraflı, art niyetli ve maksatlı analizlerdir. Goldziher'in gerçekleri çarpıtmaya dayalı bütün bu iddia ve ithamların arkasından *el-Müsned*'i atık materyallerden oluşan büyük bir moloz yığına benzetmesi, bu zor engel aşılabılırsa bazı değerli bilgi kırıntılarına ulaşabileceğini ileri sürüp *el-Müsned*'in güvenilirliğine gölge düşürmesi iyi niyetten yoksun maksatlı ve yüzeysel değerlendirmelerdir. Kanaatimizce onun ilmî, tarihî ve kültürel eserlerden biri olan *el-Müsned*'de yer alan birtakım şiddetli zayıf veya uydurma hadisleri gerekçe göstererek genellemeci bir tavırla onu moloz yığına benzetmesi uygun değildir. Zira eserdeki mevzû hadis oranı Goldziher'in abarttığı kadar fazla değildir. Kaldı ki Goldziher, eserdeki bütün rivayetleri enine boyuna tahkik etmeden böyle bir sonuca ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda hadis ilmiyle iştigal eden muttakî mümin akademisyenler *el-Müsned*'de yer alan bu tür rivayetlerin sıhhat derecelerini ilmî ciddiyet içinde yapacakları

nitelikli bilimsel araştırmalarla ortaya koyduklarında Goldziher'in bu hususta da yanıldığını görmek mümkün olabilecektir.

Her ne kadar Goldziher İslâm hakkındaki araştırmalarında tarafsız olduğunu ve önyargılarından uzak durduğunu iddia etse de hadislere menfî bakışını, toptancı, indirgemeci ve peşin kabull tavrını *el-Müsned* ile ilgili kaleme aldığı bu makalesinde de sürdürmüş, bu nedenle de çok yanlış sonuçlara ulaşmıştır. Bu itibarla onun yazdığı diğer tüm kitap, makale ve bildirileri eleştirel gözle yeniden incelenmeli, art niyetli ve taraflı analizleri tespit edilip mukn delillerle rtlmelidir. Birçok Batılı ilim insanı tarafından efsaneleştirilen ve İslâm araştırmalarının rakipsiz efendisi olarak gösterilen Goldziher'in aslında bu saygıyı hak etmediği, bilimsel araştırma ilkelerine uygun davranmadığı, tarafsızlık görüntüsü altında İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadisleri itibarsızlaştırmaya ve değerersizleştirmeye çalışan fanatik bir Yahudi olduğu ortaya konulmalıdır.

Sonuç olarak, hadise ilişkin çalışmalarıyla bilinen diğer tüm oryantalistlerin kitap, makale ve bildirileri de benzer metotla ve eleştirel gözle analiz edilmeli, ileri sürdükleri iddiaların argümanları derinlemesine tahkk edilmeli, objektiflikten ve bilimsel etik ilkelerden ayrılıp ayrılmadıkları hem geçmiş hem de güncel literatüre dayanan zgn çalışmalarla ortaya konulmalıdır.

Kaynakça / References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Akdemir, Salih. "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 179-210.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Alkan, Arif. *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Aşık, Nevzat. "Ebû Hureyre'nin Hadisciliği". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan]* 4 (1987), 85-104.
- Aydın, Abdullah. "Sahîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Şahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canikli, İlyas. "Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 339-364.
- Çap, Sabri. "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri". *Modern Dönemde Hadis ve Babanzâde Ahmed Naîm*. ed. İbrahim Özçoşar vd. 233-262. İstanbul: Divan Kitap, 2022.
- Çimen, Fatih. "Ahmed b. Hanbel'in Cerh ve Ta'dîle Dair Bazı Yaklaşımları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 411-430.
- Goldziher, Ignaz. *el-'Akîde ve's-şerîa fi'l-İslâm*. çev. Muhammed Yusuf Musa vd. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısri, 1946.
- Goldziher, Ignaz. *İslâm Kültürü Araştırmaları*. çev. Cihad Tunç - Mehmet Said Hatiboğlu. 2 Cilt. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Goldziher, Ignaz. "İspanya Arapları ve İslâm Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak İspanya Araplarının İslâm'ın Tekamülündeki Yeri". çev. İsmail Hakkı Ünal. *İslâmî Araştırmalar* 1/1 (1986), 80-99.
- Goldziher, Ignaz. *Hadis Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. Ankara: Otto, 2020.
- Goldziher, Ignaz. "Hadis Kültüründe Yer Alan İncil Parçaları". çev. Sami Şahin. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Haziran 2008), 485-491.
- Goldziher, Ignaz. "Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar". çev. Ömer Özsoy. *Hadis Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. 105-126. Ankara: Otto, 2020.
- Goldziher, Ignaz. "Müslümanlarda Rivayet Literatürüne Dair Yeni Materyaller". çev. Hüseyin Akgün. *Hadis Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. 31-81. Ankara: Otto, 2020.
- Goldziher, Ignaz. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Rahmi Er - Azmi Yüksel. İstanbul: Vadi Yayınları, 2019.
- Goldziher, Ignaz. "Zur Geschichte der hanbalitischen Bewegungen (Hanbelî Hareketlerin/Akımların Tarihine Dair)". *ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft)* 62 (1908), 1-28.
- Görgün, Tahsin. "Goldziher, Ignaz (Metodu)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/105-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini". çev. Nafiz Danışman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/3-4 (1955), 1-7.

- Hatiboğlu, İbrahim. "Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/99-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı*. 153-158. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim), Muhammed Hamidullah'ın Aziz Hatırasına 2/3 (2002)*, 107-121.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. "Goldziher, Ignaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-müsned li'l-İmam Ahmed*. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1401/1981.
- Kahraman, Hüseyin. "Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'deki Bir Hadis İle İlgili Tavrı ve Değerlendirmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 973-991.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, M. Yaşar. "Bakî b. Mahled". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Hüreyre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/161-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kızıl, Fatma. "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 45-62.
- Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. İstanbul: İSAM Yayınları 2013.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru". *Darulfunun İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 32/2 (2021), 421-456.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi". *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 215-248.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Koçyiğit, Talat. "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 43-55.
- Kuzudişli, Bekir. "Müsnedleri Dışında Zikredilen Sahâbîler Bağlamında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i -Ebû Hüreyre Örneği-". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/2 (2010), 69-95.
- Reşid Rıza, Muhammed. "Bir Misyonerin Ebu Hureyre Hakkındaki Bazı İddiaları". çev. Mücteba Uğur. *Diyanet İlmi Dergi* 28/2 (1992), 15-36.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Kitâbiyât, 2000.
- Sezgin, M. Fuad. "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (1956-1957), 19-36.
- Subhî es-Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. trc. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-şahîh*. 5. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

- Özsoy, Abdulvahap. "Ebû Hureyre'ye Yönelik İksâru'l-Hadîs Eleştirisine Farklı Bir Bakış". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 239-255.
- Ürkmez, Ahmet. "Ahmed b. Hanbel Müsned'inde İç Düzen Problemi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 5-24.
- Yaşar Dilek, Aysun. *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*. İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ahmed b. Hanbel (Akaid Konularına Dair Görüşleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/82-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yazıcı, Hafize. "A Study on the Historical Foundations of Jewish Orientalism: Ignaz Goldziher Example/Yahudi Oryantalizminin Tarihi Temelleri Üzerine Bir Araştırma: Ignaz Goldziher Örneği". *HADITH* 5 (2020), 105-147.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999), 91-121.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.